

II-625.998

100

72

ЯРОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ

**П О В І С Т Ь
У Р А Д Я Н С Ь К І Й У К Р А І Н І**

(Відбитка з „Нашої Культури“ ч. 10, 1937).

Л Ь В І В, 1 9 3 7.

Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка, Львів, вул. Чарнецького 26.

II-625.998

ПОВІСТЬ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ.

I.

Говорячи про повість у Радянській Україні, маємо на гадці властиво повість і роман, хоч совітська критика розмежовує доволі докладно ті два літературні види. Є це дві відмінні розповідного жанру — відповідно до будови фабули. Якщо фабула розповідного твору обіймає один основний епізод, то маємо: оповідання, новелю й под.; кілька епізодів, обмежених у часі й місці, дає повість; ціла низка епізодів, розгорнутих у довшому часі й у різних напрямках, дає роман. Отже роман має пригодницько-авантурний характер.

Умовини, що серед них зростала українська радянська повість, це умовини, що серед них жила й живе загалом Світова Росія і Придніпрянська Україна зокрема. Ці умовини можна, без зайвої пересуди, назвати дуже несприятливими й вони відбилися некорисно на всьому письменстві Радянської України та викривили його надто болюче. Недовгий шлях того письменства, бо ледви 17-літній, але він сплив кров'ю й жахливим горем — він увесь устелений: самогубствами, розстрілами, тюрмами, засланнями, шпигунством, кровожадними викликами, покайними заявами, ламанням характерів, наказаними перерібками творів, — нахабним устриванням не тільки в процес творчості, але й у найглибші закутини письменникової душі. Але з другого боку ці несприятливі умовини виявили таку несподівану силу в талантах українських письменників, що майбутньому історикові духового життя в Європі прийдеться схилити голову перед цим явищем, зрозумілим хіба для глибокого знавця українського духа.

Основником радянського українського роману признають Г н а т а М и х а й л и ч е н к а, що 1919 р. надрукував невеличкий твір п. н. „Блакитний роман“, де представив більшовицьку революцію в дусі символізму. Але властивий розвиток українського радянського роману починається аж із 1925 р., коли то О л е с ь Д о с в і т н і й видав свій роман „Американці“. З того часу аж до 1936 р. появилось у Радянській Україні до 400 повістей та романів (у Західній Україні, передусім у Галичині, з'явилося у тому самому часі яких 95 майже самих повістей, бо романістичний жанр має тут тільки дуже небагато представників). За тих 17 літ довелося українській радянській літературі перебути дуже небезпечний перелім, що міг просто її знищити, вбиваючи її форму й зміст та полишаючи з усього тільки відповідно прикроену мову. — Але дав у дійсності нагоду до

чергового вияву сили українського духа. Постановою ЦК ВКП(б) від 23/4 1932, за почином самого Сталіна, порішено ліквідувати всі літературно-художні організації й угруповання та проголошено за обов'язковий літературно-мистецький напрям: соціалістичний реалізм, тобто змалювання подій та людей за вимогою державної комуністичної партії і в службі для верхівки тієї партії. Наслідком того об'єднано всіх письменників Радянської України — і то без уваги на те, якою мовою вони пишуть — у СРПУ (Спілку Радянських Письменників України) під головуванням А. Сенченка і визначено письменникам теми для опрацювання та спосіб, як треба до них підходити.

Щоправда, також до 1932 р. заряд більшовицької партії не жартував з письменниками, і горе було тому авторові, що його признали „контрреволюціонером“, та все ж таки була резолюція ЦК ВКП із 1925 р.: „Розпізнаючи без помилки громадянсько-класовий зміст літературних течій, ціла партія зовсім не може зв'язати себе прихильністю до якогось напрямку в справі літературної форми“ — отже з ідейного боку література мусіла бути більшовицька, комуністична, але щодо форми, вона мала хоч деяку волю. І ось у часі т. зв. воєнного комунізму (1918—21), коли ще не затихла збройна боротьба більшовиків з їх різними противниками; далі в часі т. зв. не-и (від весни 1921—26), коли то пробувано капітал втягнути в більшовицьку відбудову; і вкінці в часі т. зв. реконструкції соціалістичного, в дійсності більшовицького життя при допомозі 5-річних планів (від 1926 аж до весни 1932 р.) бачимо прецікаву боротьбу різних літературних гуртків в Україні, боротьбу, що була дуже доброю школою для письменника.

Ця літературна боротьба сягає ще часів державности України. Її тоді вона могла розвиватись зовсім свobodно. Але літературний розгін державної України припинили більшовики скоро та скерували його на свої вузько-партійні рейки. Всі літературні організації й гуртки Радянської України заявляють в один голос, що з ідейного боку не може бути в їх праці дискусії, ця ідея дана згори керівною партією комуністичною, і література має настільки рацію, наскільки вона служить тій ідеї. Тому всі радянські повісті й романи гереладовані з ідейного боку, і цей надмірний ідейний вантаж, не перемінений у мистецькі цінності, або вбиває зовсім поетичну, художню вартість творів, або налягає чужою, неорганічною верствою на твір і справжньою колодою в розвитку акції, ситуацій, композиції, емоціональності. Автор стає бесідником, агітатором, декламатором, педагогом, філософом, сентиментальним мрійником, — тільки не поетом, що дає живих людей, гарну будову, займає ситуації, цікаву акцію, поетичні думки.

Отже ідеологія й через те тематика української радянської повісти була й є згори визначена: повістярі мають вихвалити все, що більшовицьке, чи властиво все, що пакаже комуністична верхівка. І немає ані однієї повісти, чи роману в Радянській Україні, що по-

важились би відступити від тієї тематики. Ця риса налягла важкою зморою на українські радянські повісті й не то що зруйнувала, як згадано, їх мистецький рівень, але й створила з авторів лицемірів, що хочуть, чи не хочуть, а мусять вихваляти на всі лади більшовицькі порядки — або, як висловився Карамазов у „Вальдшнепах“ М. Хвильового: „Я думаю зараз про наше фарисейство, чому ми не соромимось говорити про шоре й котлетки. Чому ми, нарешті, не соромимось преїдати тут народні гроші... Саме в той час, коли навкруги нас люди живуть у неможливих злиднях, у таких злиднях, що аж ридати хочеться... Чому ми, нарешті, боїмось виносити гірку правду на люди (хоч люди і без нас її знають) і ховаємо по своїх ком'ячейках“. Ті повісті можна читати хіба тоді, якщо відкинути цю чужу для них верству в розповіді. І тільки дуже винятково вспів незвичайний талант письменника перебороти й цю страшну перешкоду, — але тоді дістаємо вже твір всевітньої цінности.

II.

Власне такий геніяльний талант появляється в прозі Радянської України на самому її заранні. В 1919 р. виходять „Сині етюди“ — славна збірка новель Миколи Хвильового, найбільшого прозаїка Радянської України. Хоч мова у тих новелях не зовсім взірцева, то оригінальний стиль і глибина ідей ставлять їх між передові явища українського письменства. Неспокійні, короткі гадки, сильний ліризм, символізм, що походить із найтайніших закутин пристрасної душі, — все те створило таку високу поезію, що її чарові піддалася надовго українська проза. Щось стихійне є в творчості Хвильового. „Любов непоміркованої, сильної, масової, позаісторичної людської стихії, що продовжує процес природи, вириваючись із берегів буденности, яка є в першу чергу біологічно-фізіологічним, а не суспільним фактом — ось де ключ внутрішньої динаміки Хвильового“ (В. Юринець). Захопившись у „Синіх етюдах“ більшовицькою революцією, він оспівує громадянську війну. Але скоро він зрозумів, до чого веде ця совітська революція. І тому мають рацію ті, що добачують пружину його творчости в розчаруванні явищами совітського будівництва після доби громадянської війни. На такому тлі повстає жахлива новеля Хвильового „Я“ (1924), де більшовик розстрілює власну матір — символ України. Рівночасно виходить „Повість про санаторійну зону“, а в ній виведена осеружна постать пенхснатки-чекістки, що бачить єдину розквіч у передаванні людей на смерть за допомогою доносу. Далі йдуть з'їдливі, але глибоко продумані літературні памфлети („Камо грядеши?“ 1925 і „Думки проти течії“ 1926) аж врешті Хвильовий дійшов до свого роману „Вальдшнепи“ (1928), а тут він — за словами його злобного критика (А. Хвилі) — хоче „довести, що Радянська Україна не радянська, що диктатура пролетаріату не диктатура пролетаріату, що національна (більшовицька) політика це одна лише омана, що... партія (більшовицька), то є організація лицемірів“ та „розуміє відродження україн-

ської культури, як процес боротьби з... російською культурою“ й тому кидає гасло: створити сильну, безоглядну людину, що не числилась би ні з чим. Такої образи не стерпіла більшовицька верхівка. Вона постановила знищити Хвильового. Даремно пробував Хвильовий оборонятись. Не допомогла йому й заява з нагоди критики його „Вальдшнепів“, де він, „віддаючи себе на милість своєї компартії й її ЦК“, просолосив, що знищив кінець свого роману та просив пробачення „у всіх тих товаришів, що з ними я на протязі кількох років вів запеклу боротьбу“. В 1933 р. він пустив собі кулю в голову, — не міг перенести дальшого пониження перед червоною Москвою.

Зрозуміле, що письменник із такими ідеями та з таким стилем мусів мати великий вплив на дальший розвиток української прози — аж до часу, коли за цим впливом стала слідити більшовицька верхівка та за нього карати. І так впливу Хвильового зазнали в починках своєї діяльності визначні українські прозаїки: Петро Панч, Олекса Копиленко, Іван Сенченко, Володимир Вражливий, Іван Микитенко й ін. Всім їм довелося з трудом перемагати техніку прози Хвильового й тематику. Бо Хвильовий визначив на довго й тематику для повістей Радянської України. Зрештою ця тематика держиться політично-економічних подій.

III.

Зразу опановує українських радянських письменників революційна романтика. — вони оспівують героїку громадянської війни, боротьбу червоних із білими, з поляками, з різними українськими національними відділами (називаними загалом: петлюрівцями), із ворожими більшовикам селянами (більшовики називають їх: бандитами) й под.

Характеристичною рисою української радянської літератури є змагання до сучасности, — автори хочуть стояти якнайближче до сучасного їм життя й передавати або те сучасне життя, або справи, потрібні для сучасного життя. Та не вважаючи на цю волю писати для сучасности, українська проза довго ще не може видобутись з-під впливу попередньої традиції. Виховані на російських письменниках, українські автори переймають нпр. від Ф. Достоєвського апологію іраціональних, сильних, темних інстинктів, від А. Чехова — картини міщанства та природи, як виразника власних переживань і под. До того долучився визначний європеїзм, що приніс нпр. цинізм французького Мопасана, чи погляд французьких соціологів на революціонерів, як дегенератів та ін. (О. Білецький). Не прогомніли й доволі сильні відгуки давнішої української літератури, — і то не тільки свіжого ще В. Винниченка з його фантастично-науковими мріями, не тільки недавнього ще тонкого імпресіоніста М. Коцюбинського з його поетичною аналізою душевних переживань, але й старого етнографічного реалізму І. Левицького та П. Мирного з їх ідеалізацією українського села в протилежності до здеморалізованого міста.

Тому не дивно, що в перших радянських повістях (аж до 1928 року) революційна боротьба перенесена найчастіше в село. Зразу виводять автори розвиток революційних рухів у селі (П. Панч: „Гнізда старі“ й „Там, де верби над ставом“ — обидві повісті 1923), або село в боротьбі з білими (Андрій Головка: „Червоний роман“ 1923), або село в часах венного комунізму (Гордій Брасюк: „В потоках“ 1927), або протестне село з давніми традиціями й „поступових“ червоних (Володимир Ярошенко: „Гробовище“ 1928). Із настанням нещирої улюбленою темою стає боротьба комуністів із сільськими глиталями-куркулями (А. Головка: „Бур'ян“ 1927, Іван Ле: „Юхим Кудря“ 1927, пізніша переробка „13 епізодів“). Однак найдокладніший образ на цьому тлі задумав А. Головка в цілому циклі романів п. н. „Брати“. Покищо вийшов уже його пролог-роман „Мати“ (1932), де, йдучи за слідами М. Кцюбинського, автор розповідає про невдачу сільську революцію 1905 р. Можна було надіятись, що Головка дасть у дальших частинах (3 романи — доля трьох братів) справжню епопею сучасного українського села, та, на жаль, зміна політичного курсу привела автора переробити цю першу частину так, що 1935 р. вона з'явилась у немилосердно покаліченому виді.

Революційну боротьбу на ширшому, всесвітньому тлі пробував малювати перший Олександр Досвітній, що вже 1924 р. надрукував цілу низку новель, об'єднаних в один пригодницький роман п. н. „Тюнгуй“, — про участь китайців у більшовицьких боротьбах. Незабаром з'являється його роман „Американці“, — перше більш повільно про більшовицьку революцію. Дія відбувається переважно на далекому Сході, — повстає велика революційна організація в Японії, Кореї, Китаю, на Філіпінах... Досвітній виводить український роман на всесвітню арену. Хоч його романи не є публіцистична, немистецька агітація, все таки його великою заслугою полишиться введення в український роман азійської екзотики („азійський ренесанс“ М. Хвильового), що незвичайно оживило тематику українського роману. Сам Досвітній дає ще романи з життя тюрків („Гюлле“ 1927) та кіргізів („Алай“ 1927). У два роки пізніше видає Володимир Гжицький свій роман „Чорне озеро“ з акцією в Алтайських горах. Яскравий азійський побут у таких творах, оригінальні краєвиди й постаті додали українському романові не тільки ефектності цікавості, але й причинились до об'легшення тієї важкої атмосфери, що нею вів переполнені творчість українських повістярів терористичний більшовицький уряд.

Між тим літературні умовини змінилися. Російські повістярі створили великі романи про більшовицьку героїчну боротьбу. З'являється велика більшовицька епопея в багатотомовому романі Мих. Шолохова „Тихий Дін“, А. Фадєєв у „Розгромі“ й О. Серафимович у „Залізному потоці“ та ін. вивели постаті більшовицьких партизанів. Без сумніву під впливом такої лектури являється й по-українськи роман автора славних „Чотирьох шабел“.

Юрія Яновського: „Вершники“ (1934), — книжечка невеличка, складена властиво з шести новель, об'єднаних із собою однією ідеєю. Це одна з найвидатніших появ в українській повоєнній літературі загалом. Чудовою мовою, оригінально збудованими гадками розповідає Яновський про більшовицьких борців із силою динамічної дії й пластичною характеристикою. Такі лицедії, як командарм Чубенко, що веде більшовицький загін до перемоги, хоч сам валиться від тифу; така українська сім'я невгнугих Половців, що взаємно вимордовують себе, бо в часі громадянської війни належать до різних політичних обозів; — усе те таке стихійне й таке далеке від млявої статистики, або розплаканої сентиментальності з довгезними роздумуваннями та розмовами замість діл.

Тематика воєнного комунізму, хоч ідейно чужа українській стихії, все ж таки оживила українську повість, приневолюючи її до виведення динамічної дії, при чому мусіла відступати на дальший план багатомовна агітація. Нпр. у Досвітнього перемагає часто публіцист, він розсипається немистецькими тирадами про теоретичні вигнання з більшовизму. Щоправда, таке теоретизування стрічаємо в більшій чи меншій мірі в усіх повістярів Радянської України, хоч проти такого наявного псування повістєвої композиції протестує дуже виразно тамоння критика, передусім в останніх місяцях. Одначе, приглядаючись ближче до таких немистецьких розмов і гадок, можемо надто часто добачити в них глибший сенс. Під покришкою таких розмов слідна виразна, хоч замаскована критика більшовицьких відносин. Обороняючи більшовизм, виводять автори й закиди проти нього. Часто діється це зовсім свідомо, але часто хотіли б автори переконати противників більшовизму, що вони не мають рації. Не винні в тому автори-українці, що читач не дає себе задурити шумними обіцянками й дуже наївними аргументами. Аж надто часто голос рідної землі перемагає, — й їх слова стають сатирою на більшовицькі відносини.

Майстром такої сатири був Хвильовий, і від нього пішла сатира в українську радянську повість, що має кілька замітних сатиричних романів. Що сатира в таких повістях не могла звернутись безпосередньо проти більшовицьких порядків, того хіба не треба додавати. Вона наставлена передусім проти т. зв. петлюрівців, тобто проти українських національних організацій, що боролись і боряться з більшовиками. Такій сатирі завдячуємо живий малючок у великому романі Юрія Смолича: „Фальшива Мельпомена“ (1928), де петлюрівська організація, попавши під більшовиків, переминається в театральну трупу для продовження своєї праці. Гостру сатиру на українські військові частини, що воювали з більшовиками, маємо в „Голубих ешелонах“ Петра Панча (1928). Зрештою сатиричне наставлення подибуємо ще в багатьох інших повістях.

Biblioteka Narodowa
Warszawa

30001018598177